

Research Paper

The Effect of Improving Business Environment on Economic Growth in Developing Countries

*Hedayat Hosseinzadeh¹

1. Assistant Professor, Department of Economics, Payame Noor University, Tabriz, Iran.

Use your device to scan
and read the article online

Citation Hosseinzadeh, H. (2018). The Effect of Improving Business Environment on Economic Growth in Developing Countries. *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 6(3), 498-517. <http://dx.doi.org/10.32598/JMSP.6.3.498>

<http://dx.doi.org/10.32598/JMSP.6.3.498>

Funding: See Page 514

Received: 07 Oct 2017

Accepted: 04 Apr 2018

Available Online: 23 Sep 2018

Key words:

Economic growth,
Growth models,
Business environment,
Generalized method of
moments

ABSTRACT

Business environment is one of the important factors affecting the economic growth and development. This issue depends on some other factors, and affects various contexts. Given the importance of the issue, regulatory authorities of countries and international organizations always evaluate its effects and propose operational guidelines to improve it. Because of the significance of the business environment index, this article investigate the effects of business environment on economic growth of 12 chosen countries of MENA Zone, using Generalized Method of Moments (GMM), from 2005 to 2013. The results indicate that business environment variables have positive and significant effects on economic growth. The only variable, which has negative and significant effect on economic growth, is regulations. This shows that cumbersome regulations cause a decrease in economic growth.

* Corresponding Author:

Hedayat Hosseinzadeh, PhD.

Address: Department of Economics, Payame Noor University, Tabriz, Iran.

Tel: +98 (914) 7690084

E-mail: hedhus@gmail.com

اثر بهبود فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه

* هدایت حسین‌زاده^۱

۱. استادیار، گروه اقتصاد، دانشگاه پیام نور، تبریز، ایران.

چیکید

وضعیت فضای کسب‌وکار از جمله موضوعات تأثیرگذار بر رشد و توسعه اقتصادی کشورهاست. این موضوع از عوامل مهمی تأثیر می‌پذیرد و بر زمینه‌های گوناگونی اثر می‌گذارد. با توجه به اهمیت موضوع، مراجع نظارتی کشورها و سازمان‌های بین‌المللی همواره این موضوع را بررسی و پایش کرده‌اند و راهکارهای عملیاتی موردنیاز را به منظور بهبود، به آن‌ها ارائه می‌کنند. با توجه به اهمیت شاخص فضای کسب‌وکار، این تحقیق اثر شاخص فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی ۱۲ کشور منتخب از کشورهای منطقه منا را با استفاده از روش گشتاور تعمیم‌یافته در بازه زمانی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۳ تحلیل می‌کند. نتایج حاصل از برآورد مدل نشان می‌دهد متغیرهای فضای کسب‌وکار تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارند و باعث افزایش رشد اقتصادی کشورها می‌شوند. فقط متغیر قوانین و مقررات تأثیر منفی و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارند و نشان می‌دهند وجود قوانین و مقررات دست‌وپاگیر باعث کاهش رشد اقتصادی کشورهای موردنظر می‌شود.

تاریخ دریافت: ۱۵ مهر ۱۳۹۶

تاریخ پذیرش: ۱۵ فروردین ۱۳۹۷

تاریخ انتشار: ۰۱ مهر ۱۳۹۶

کلیدواژه‌ها:

رشد اقتصادی،
مدل‌های رشد، فضای
کسب‌وکار، گشتاور
تعمیم‌یافته

* نویسنده مسئول:

دکتر هدایت حسین‌زاده

نشانی: تبریز، دانشگاه پیام نور، گروه اقتصاد.

تلفن: ۰۸۴ ۷۶۹۰۰۸۴ (۹۱۴) ۹۸+

پست الکترونیکی: hedhus@gmail.com

www.SID.ir

مقدمه

رشد و توسعه اقتصادی از مهم‌ترین اهداف جوامع بشری است. لازمه دستیابی به این هدف، ایجاد و گسترش فعالیت اقتصادی است و مهم‌ترین پیش شرط فعالان اقتصادی برای فعالیت، وجود ثبات، آرامش و به عبارت دیگر امنیت اقتصادی در کشور است؛ به نحوی که سرمایه‌گذاران بتوانند با انجام محاسبات بلندمدت نتیجه تولید، توزیع و سرمایه‌گذاری خود را پیش‌بینی کنند (برومند، ۲۰۰۸).

برای افزایش رشد و توسعه اقتصادی باید شرایط مورد نیاز برای این موضوع تحقق یابد. می‌توان شرایط محیطی مورد نیاز برای افزایش تولید و گسترش کسب‌وکار را به فضای کسب‌وکار تعبیر کرد. به عبارت دیگر فضای کسب‌وکار، متغیرهای مؤثر بر کسب‌وکار بنگاه‌های اقتصادی است که خارج از تسلط و قدرت آن بنگاه‌هاست، اما بر نتیجه تلاش آن‌ها بسیار مؤثر است. یک بنگاه برای کسب و حفظ مزیت رقابتی همواره باید نسبت به تغییرات فضای کسب‌وکار هوشیار باشد و آن را رصد کند تا بتواند استراتژی‌های خود را به‌درستی تغییر دهد و در صورت لزوم برنامه‌ریزی جدیدی انجام دهد (سالاری، ۲۰۱۱).

منظور از فضای کسب‌وکار، عوامل مکرر بر عملکرد واحدهای اقتصادی، مانند کیفیت دستگاه‌های حاکمیت، ثبات قوانین و مقررات، کیفیت زیرساخت‌ها و غیره است که تغییر دادن آن‌ها فراتر از اختیارات و قدرت مدیران بنگاه‌های اقتصادی است (میدری و قودجانی، ۲۰۰۸). آنچه مسلم است اصلاح فضای کسب‌وکار و بهبود شاخص‌های مزبور در عرصه جهانی نه تنها گامی مثبت و اساسی برای تقویت جنبه مشارکت بخش خصوصی در عرصه اقتصاد و ارتقای سطح اشتغال و تولید در کشور محسوب می‌شود، بلکه به طور قطع از منظر سرمایه‌گذاران خارجی، از جمله مهم‌ترین نماگرها برای ورود به کشور میزبان و شرط لازم برای ارتقا و تسهیل جریان ورود فناوری به کشور است (بختیاری و شایسته، ۲۰۱۲).

بررسی‌ها نشان می‌دهد ایران به لحاظ شاخص شروع کسب‌وکار در سال ۲۰۱۴، نسبت به سال قبل ۶ پله سقوط کرده است و در سهولت کسب‌وکار رتبه ۱۳۷ را در بین ۱۸۳ کشور کسب کرده که منطبق با واقعیت‌های اقتصادی کشور است (بانک جهانی، ۲۰۱۴). برای بهبود شاخص فضای کسب‌وکار در سال‌های اخیر، قوانین متعددی وضع شده است که هم در قانون برنامه پنجم توسعه، هم در ماده (۷) قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل‌وچهارم قانون اساسی و هم در قانون بهبود مستمر کسب‌وکار به موضوع تسهیل فرایندهای اداری پرداخته شده است، اما عملکرد اجرای این قوانین چندان رضایت‌بخش نبوده است.

برخی از این قوانین از جمله قانون تجارت به جای اینکه منطبق با نیاز امروز تولیدکنندگان باشد، خود به مانعی در فرایند ثبت شرکت‌ها تبدیل شده است. ثبت یک شرکت در کشور مراحل مختلفی دارد که بنا به اظهارات فعالان اقتصادی بسیار طولانی و زمان‌بر است، به گونه‌ای که فرایند قانونی و اداری ثبت یک شرکت در کشور ۳ تا ۶ ماه زمان نیاز دارد. نهادهایی که باید فرایندهای اداری و قانونی را تسهیل کنند، وظایف خود را به‌خوبی انجام نمی‌دهند. به عبارت دیگر قانون بهبود مستمر محیط کسب‌وکار، قانون برنامه پنجم توسعه و قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴، وظایفی را برای برخی نهادها مقرر داشته است که مجری را ملزم می‌کند

به تسهیل فرایندهای کسب‌وکار بپردازد، حال آنکه در مقام عمل، چندان عملکرد خوبی طبق گزارش نهادهای معتبر به ثبت نرسیده است (اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران ۱۳۹۵؛ معاونت بررسی‌های اقتصادی، ۱۳۹۵).

کشورهای موفق در حوزه اقتصاد، در سال‌های اخیر توانسته‌اند با بهبود شاخص‌های کسب‌وکار در جذب سرمایه و سرمایه‌گذار خارجی به اشتغال و رشد اقتصادی کشور خود کمک مؤثری کنند؛ بنابراین با توجه به اهمیت بهبود فضای کسب‌وکار، در این تحقیق به بررسی تأثیر بهبود فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب در حال توسعه با تأکید بر ایران، با استفاده از رهیافت گشتاور تعمیم‌یافته پرداخته می‌شود.

۱- ادبیات موضوع

در این بخش شاخص‌های فضای کسب‌وکار و تأثیر آن بر رشد اقتصادی بررسی می‌شود.

۱-۱- شاخص‌های سنجش فضای کسب‌وکار

مؤسسه DB^۱ با استناد به ۱۰ شاخص کمی که ۱۰ مرحله از عمر یک کسب‌وکار را از زمان شکل‌گیری تا انحلال آن دربر می‌گیرد، درباره میزان مناسب بودن محیط اقتصادی کشور برای انجام فعالیت اقتصادی قضاوت می‌کند. بر این اساس، شاخص فضای کسب‌وکار مزبور محاسبه و به صورت مقایسه‌ای برای همه کشورهای بررسی شده گزارش می‌شود (تاری و علوی منش، ۲۰۰۱). شاخص‌ها عبارتند از:

۱. شروع کسب‌وکار: این شاخص فرایند ثبت شرکت را از نظر تعداد مراحل، مدت‌زمان موردنیاز و هزینه صرف‌شده برای آغاز فعالیت را در نظر می‌گیرد.

آسان‌سازی شرایط شروع کسب‌وکار، از جمله اولین مراحل است که برای بهبود فضای کسب‌وکار مورد توجه است، زیرا در صورتی که راه اندازی کسب‌وکار آسان باشد، بنگاه‌های بیشتری تأسیس می‌شوند. همچنین با ساده‌سازی شروع کسب‌وکار و انتقال تعداد بیشتری شرکت به سمت اقتصاد رسمی، پایه مالیاتی دولت گسترش یافته و دولت می‌تواند بار مالیاتی شرکت‌ها را کاهش دهد و اتخاذ این سیاست انگیزه بیشتری برای تولید ایجاد می‌کند.

۲. اخذ مجوزها: شامل تمامی فرایند لازم برای اخذ مجوزهای موردنیاز تا تأسیس و راه‌اندازی یک کارگاه است که مطالعه موردی این شاخص نشان‌دهنده تعداد مراحل، مدت‌زمان و هزینه صرف‌شده برای دریافت مجوزهای موردنیاز با استاندارد معین هر کشور است. توازن میان رعایت ایمنی و سیاست‌های کنترلی اعطای مجوزهای گوناگون با هزینه‌های حاصل از اخذ مجوزها که گاهی اوقات به غیراقتصادی شدن فعالیت منجر می‌شود از مباحثی است که اختلال در آن، همواره یکی از علل انتقال فعالیت‌ها از بخش رسمی اقتصاد به بخش غیررسمی به حساب می‌آید؛ از این رو، توازن و تعادل میان ایمنی ناشی از اعطای مجوزها با هزینه ناشی از اخذ آن، از عوامل

1. Doing Business

پیش‌روی آسان‌سازی فضای کسب‌وکار است.

۳. شاخص استخدام و اخراج نیروی کار: میزان دشواری استخدام، انعطاف‌پذیری ساعت کار، دشواری اخراج، هزینه استخدام و هزینه اخراج را می‌سنجد. بازار کار انعطاف‌ناپذیر از جمله موانع پیش‌روی فرصت‌های شغلی محسوب و موجب انتقال نیروی کار از بخش رسمی به بخش غیررسمی اقتصاد می‌شود. مقررات اشتغال انعطاف‌پذیر سبب بهبود بهره‌وری می‌شود، اما مقررات انعطاف‌ناپذیر، بنگاه‌ها را به سمت سایر روش‌های حفظ قدرت رقابتی سوق می‌دهد، از جمله اینکه آن‌ها به استخدام کارگران غیررسمی روی می‌آورند و پرداخت‌های غیررسمی انجام می‌دهند و از ارائه مزایای اجتماعی کارگران خودداری می‌کنند. مقررات اشتغال انعطاف‌پذیر، مزایای آزادسازی تجاری را نیز افزایش می‌دهد.

۴. ثبت مالکیت: فرایند لازم به منظور ثبت دارایی در دفتر اسناد رسمی است. تعداد مراحل، مدت‌زمان و هزینه‌های مترتب بر ثبت مالکیت در دفاتر اسناد رسمی سنجیده می‌شود. اصلاحات مراحل ثبت اداری مرحله ابتدایی ورود به اقتصاد رسمی و گسترش فعالیت‌های اقتصادی است، زیرا کارایی ثبت اموال باعث تقویت حقوق مالکیت می‌شود و هزینه مبادله را کاهش می‌دهد.

۵. اخذ اعتبار: این شاخص به میزان توانمندی، امکان سنجش گسترده، دقت اطلاعات اعتباری و میزان پوشش اطلاعات مالی افراد حقیقی و حقوقی مربوط است که بخش دولتی یا بخش خصوصی آن را ثبت می‌کند و در اختیار سایر سازمان‌ها یا افراد قرار داده می‌شود تا بر اساس اعتبار تعیین‌شده به ارزیابی فعالان اقتصادی بپردازند. دسترسی آسان به تسهیلات و اعتبارات بانکی از عواملی است که در توسعه و گسترش فعالیت بنگاه‌های اقتصادی اثر مستقیم دارد. اصلاح نظام بانکی با هدف افزایش سطح وام‌های ارائه‌شده و کاهش تعداد درخواست‌های بدون پاسخ از سیاست‌هایی است که به توسعه سرمایه‌گذاری بنگاه‌ها در بخش خصوصی منجر می‌شود.

۶. حمایت از سرمایه‌گذاران: در این شاخص این نکته بررسی می‌شود که صاحبان سرمایه تا چه اندازه مورد حمایت نهادهای قانونی و رسمی هستند، به‌ویژه در معاملاتی که در آن‌ها منافع مدیران با منافع شرکت یا منافع دولت در تعارض است. این بخش شامل معیارهایی مانند شاخص شفافیت مبادلات مالی (۱۰-۰)، شاخص مسئولیت‌پذیری مدیرعامل (۱۰-۰)، شاخص سهولت شکایت از طرف سهام‌داران (۱۰-۰) و شاخص توان حمایت از سرمایه‌گذار (۱۰-۰) است.

حمایت از سهام‌داران شرکت در مقابل فعالیت‌های شخصی مدیران به منظور جلوگیری از سوءاستفاده از دارایی‌های شرکت برای انتفاع شخصی، از مهم‌ترین سیاست‌های حکمرانی شرکتی است. از آنجایی که سهام‌داران معمولاً از اطلاعات ریز معاملات مدیران شرکت آگاهی ندارند و معاملات ممکن است با بنگاه‌هایی انجام شود که مدیران شرکت در سود و زیان آن بنگاه ذی‌نفع هستند، نبود حمایت کافی از سرمایه‌گذاران سبب جلوگیری از سرمایه‌گذاری بیشتر در سهام عادی و ارزش ویژه می‌شود.

۷. پرداخت مالیات: این شاخص مآخذ تعلق مالیات، دفعات پرداخت، زمان تعیین و پرداخت و کل مالیات

قابل پرداخت را بر حسب درصد از سود حاصل از فعالیت های اقتصادی ارزیابی می کند. مدیریت ناکارای مالیاتی، از جمله اصلی ترین موانع پیش روی فضای کسب و کار است، زیرا مالیات های گسترده و بالاتر از سود ناخالص بنگاه های اقتصادی، شرایطی بحرانی در اقتصاد ایجاد می کنند و سبب خروج بنگاه ها از فعالیت اقتصادی یا فرار مالیاتی می شود.

۸. تجارت خارجی: تعداد مراحل، تعداد امضا، تعداد اسناد و تعداد روز برای صادرات، میزان تعرفه ها و عوارض و همچنین تعداد مراحل، تعداد امضا، تعداد اسناد و تعداد روز برای واردات و میزان تعرفه ها و عوارض را می سنجد. در کشورهایی که امور گمرکی و حمل و نقل تجاری کارا وجود دارد، به اسناد و امضاهای کمتری نیاز است و زمان کمتری برای انجام مراحل اداری و تشریفات گمرکی مربوط به رویه های صادرات و واردات اختصاص می یابد و در نتیجه فعالیت صادرکنندگان آسان تر است. بررسی ها نشان می دهد هر روز تأخیر اضافی در حمل و نقل معادل ۰/۵ درصد ارزش کالا برای کالاهای صادر شده با کشتی یا راه آهن هزینه دارد.

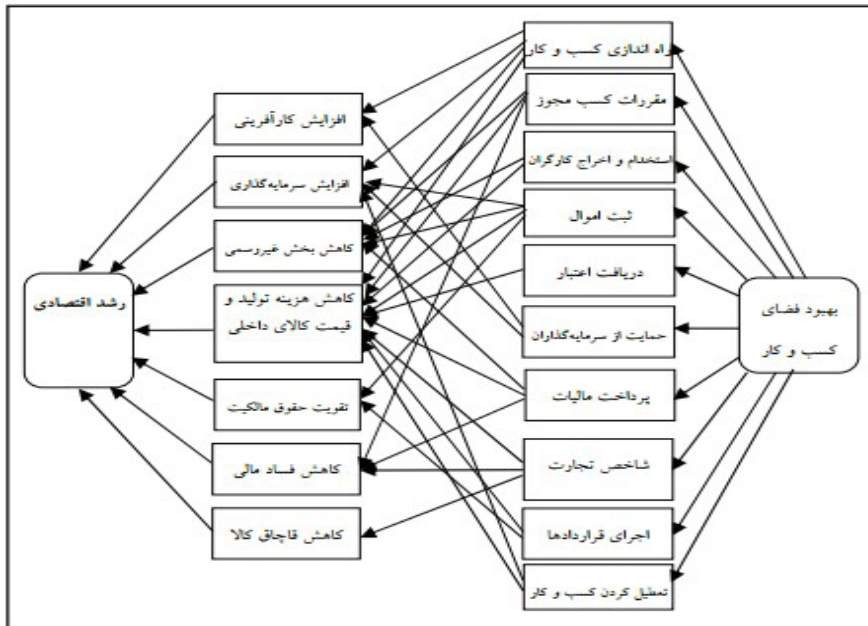
مواجه شدن بازرگانان با تأخیرهای طولانی در انجام تشریفات گمرکی و تقاضای متعدد رشوه موجب می شود آنان از عبور از مرزهای گمرکی مجاز اجتناب و کالاها را از طریق قاچاق وارد کنند. ورود کالا از طریق قاچاق موجب می شود نظارتی بر کیفیت کالای وارد شده انجام نشود و درآمدهای پیش بینی شده از راه مالیات بر واردات نیز حاصل نشود.

۹. الزام آور بودن قراردادهای: زمان و هزینه لازم برای اعلام ورشکستگی و چگونگی توزیع دارایی های شرکت ورشکسته میان طلبکاران را دربر می گیرد. تأخیر در برگزاری دادگاه ها، اجرانکردن حکم پس از اعلام رأی، طولانی بودن مراحل دادرسی و تجدید نظر و صلاحیت نداشتن مقامات و ضابطان قضایی از جدی ترین مواردی است که ضمانت اجرایی قراردادهای با مشکل روبه رو می کند و مشکلی اساسی برای فعالیت کسب و کار بنگاه های اقتصادی به وجود می آورد.

۱۰. انحلال یک فعالیت: تعداد مرحله، زمان لازم برای دادرسی و هزینه پرداخت شده برای پایان دادن به فعالیتی اقتصادی در این شاخص بررسی و ارزیابی می شود. قوانین و رویه های پیچیده مربوط به ورشکستگی، از موانع عمده فضای کسب و کار است که برخی موارد، پرداخت مطالبات مربوطه را تا سال ها به تعویق می اندازد. وجود تنگناها در شرایط ورشکستگی درصد مطالبات قابل وصول را کاهش می دهد. در کشورهایی که از قوانین پیچیده ورشکستگی استفاده می کنند، عامل بازدارنده قوی پیش روی سرمایه گذاران وجود دارد که دسترسی به اعتبارات را کاهش می دهد، در نتیجه درصد وام های پرداخت نشده و ریسک مالی افزایش می یابد، زیرا اعتبارات قادر به وصول وام های منقضی شده نیستند. (اتاق تعاون و بازرگانی، ۱۳۸۱، شهنازی و شبانی، ۱۳۸۸).

۲-۱- فضای کسب و کار و رشد اقتصادی

می توان گفت بخش درخور توجهی از مقتضیات رشد اقتصادی هر کشور در گرو فضای کسب و کار مناسب در آن کشور است. تأثیر فضای کسب و کار بر سرمایه گذاری را می توان از حوزه های استراتژیک توسعه صنعتی ایران تلقی کرد که عمدتاً ناشی از عواملی چون بهره وری و اشتغال نیروی کار، سرمایه گذاری، آزادی های اقتصادی

تصویر ۱. مسیرهای اثرگذاری فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

تولیدکنندگان و ظرفیت‌های تولیدی است. از طرف دیگر، توسعه اقتصادی بر پایه رقابت‌پذیری کشورها استوار است و سلامت محیط کسب‌وکار از عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری کشورها در اقتصاد جهانی است.

بهبود شرایط و شاخص‌های فضای کسب‌وکار از جمله توسعه نظام بانکی و کاهش زمان لازم برای اخذ مجوز، زمینه رشد و پویایی در هر کشوری را فراهم می‌آورد، به گونه‌ای که افزایش اعتبارات و دارایی‌های بانکی به عنوان پشتوانه و تأمین‌کننده اصلی مالی در اکثر کشورها مطرح است و باعث بهبود فضای کسب‌وکار و تولید کشور می‌شود (حسینی و فهیمی‌فر، ۲۰۱۲)؛ بنابراین، شاخص فضای کسب‌وکار، مهم‌ترین شاخص اقتصادی در رشد و شکل‌گیری بخش خصوصی و افزایش رشد اقتصادی جامعه است.

در ادبیات مربوط به رشد و توسعه اقتصادی، همواره این پرسش مطرح بوده است که چرا برخی از کشورها فقیرتر از کشورهای دیگر هستند. برای پاسخ به این سؤال نظریه‌های متعددی مطرح شده که می‌توان آن‌ها را به ۲ دسته نظریه کلاسیک و نظریه‌های جدید رشد اقتصادی تقسیم کرد. در این نظریه‌ها، موضوع رشد اقتصادی به ۳ زیرمسئله مختلف علل، اشکال و پیامدهای آن تقسیم شده است. در تحلیل علل رشد اقتصادی نیز دو دسته عوامل در نظر گرفته می‌شود:

۱. علل مستقیم (یا آشکار) مانند انباشت سرمایه فیزیکی و انسانی، تغییر فنی درون‌زا و غیره؛

۲. علل غایی (یا اصلی) مانند شانس، عوامل جغرافیایی، سرمایه اجتماعی و فرهنگ و نهادها به‌ویژه نهادهای اقتصادی، از جمله حقوق مالکیت و نهاد بازار و غیره (رنانی، دلالی‌اصفهان‌ی و حسینی‌صمدی، ۲۰۰۹).

از آنجایی که الگوی سولو نقطه آغاز تمامی تحلیل‌های رشد است، درک این الگو برای درک نظریه‌های رشد، ضروری است. نتیجه‌گیری اصلی الگوی سولو این است که انباشت سرمایه فیزیکی نمی‌تواند رشد فوق‌العاده در تولید سرانه یا تفاوت‌های جغرافیایی تولید سرانه را توضیح دهد.

در ارتباط با بحث رشد اقتصادی در ایران، نگاهی به نتایج مطالعات انجام‌شده درباره رشد اقتصادی ایران نشان می‌دهد درباره برخی علل مستقیم یا آشکار فرایند رشد اقتصادی (تأثیر پس‌انداز، سرمایه انسانی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، مالیات‌ها، مخارج دولت، کسری بودجه و به طور کلی سیاست مالی، سیاست پولی، تورم، توزیع درآمد و آموزش) اتفاق نظری بین پژوهشگران و یافته‌های تجربی آن‌ها وجود ندارد.

۱-۳- پیشینه مطالعات

در این بخش به مطالعات صورت‌گرفته در خارج و داخل کشور اشاره می‌شود.

۱-۳-۱- مطالعات خارجی

کیسونکو، برونٹی و ودر^۲ (۱۹۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «موانع نهادی در تعریف داده‌های کسب‌وکار و متدولوژی گزارش جهانی بخش خصوصی» به بررسی مشکلات سرمایه‌گذاران در شرایط بی‌اطمینانی پرداختند. ایشان برای بررسی این موضوع ۳ هزار و ۶۰۰ پرسش‌نامه در ۶۹ کشور بین کارآفرینان پخش کردند. در این پرسش‌نامه‌ها از درک سرمایه‌گذاران از قابلیت پیش‌بینی قوانین و سیاست‌ها، اعتبار سیستم قضایی، فساد در بوروکراسی یا امنیت حقوق مالکیت، موانع اصلی کسب‌وکار و کیفیت خدمات توزیع‌شده از جانب دولت سؤال شده است.

آنوس کاسرو و وروداکیس^۳ (۲۰۰۴) در مقاله‌ای با عنوان «رشد سرمایه‌گذاری خصوصی و هزینه کسب‌وکار در تونس: یک چشم‌انداز تطبیقی» به بررسی سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در تونس و سایر کشورهای با رشد سریع پرداخته است. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که رشد تونس، بیشتر ناشی از سرمایه‌گذاری دولتی بوده تا خصوصی و با وجود انگیزه‌های فراوان برای سرمایه‌گذاری هنوز سهم بخش خصوصی کم است. ایشان شواهد تجربی درباره زبان شتاب سرمایه‌گذاری خصوصی در اواسط ۱۹۹۰ را مطرح کرده‌اند و به بررسی دلایل این موضوع در چارچوب محدودیت بازبودن تجاری و در نتیجه کاهش رقابت در خدمات کلیدی، افزایش بی‌اطمینانی در کسب‌وکار در نتیجه ریسک‌های تجاری، ضعف حکمرانان اقتصادی و چارچوب قانونی غیرشفاف و غیرقابل پیش‌بینی پرداخته‌اند. تحلیل‌های این نویسندگان نشان می‌دهد کیفیت چارچوب مقررات برای انجام کسب‌وکار بر شرایط سرمایه‌گذاری خصوصی بسیار اثرگذار بوده است.

2. Kisunko, Brunetti & Weder

3. Anos Casero & Varoudakis

دیانکوف، مک لیش و رامالهو^۴ (۲۰۰۶) در پژوهشی با عنوان «مقررات و رشد» در پی پاسخ به این پرسش مهم اقتصاد که چرا برخی کشورها رشد سریع تری نسبت به سایر کشورها دارند و توجه به این مطلب که حل این معما استاندارد زندگی نسبت درخور توجهی از جمعیت دنیا را بهبود می بخشد، تأثیر فعالیت حاکم بر قوانین تجاری در ۱۳۵ کشور را بر رشد اقتصادی بررسی کردند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که کشورهایی با مقررات بهتر رشد سریع تری از کشورهایی با مقررات دست و پا گیر دارند. همچنین نتیجه گرفتند بهبود مقررات تجاری از بدترین حالت موجود به بهترین حالت موجود باعث افزایش ۲/۳ رشد سالانه می شود.

کالپر و لاو^۵ (۲۰۱۲) در مقاله خود ثبت شرکت‌ها را در ۹۲ کشور جهان مطالعه کرده‌اند و به بررسی چگونگی سهولت ثبت کسب و کار جدید پرداخته و اثرگذاری اصلاحات ثبت شرکت‌ها را بر روی ثبت شرکت‌های جدید مطالعه کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد اصلاحات کوچک (در کل کمتر از ۴۰ درصد) اثر درخور توجهی بر کاهش هزینه‌ها، برای ایجاد شرکت‌های جدید ندارد. همچنین کارآفرینی برای پویایی اقتصاد مدرن ضروری و با رشد اقتصادی مرتبط است.

یالتا و یالتا^۶ (۲۰۱۲) به بررسی آزادسازی مالی و فرار سرمایه پرداخته‌اند. آن‌ها برای آزمون شدت فرار سرمایه از روش علیت پنلی استفاده کرده‌اند. به تعبیر آن‌ها فرار سرمایه، همان دارایی‌های خارجی انباشته شده ثبت نشده بخش خصوصی است. داده‌های آن‌ها برای ۲۱ بازار نوظهور اقتصادی در دوره ۲۰۰۴-۱۹۸۰ نشان می‌دهد هیچ رابطه علی معنی داری بین آزادسازی مالی و فرار سرمایه وجود ندارد، در حالی که مقادیر وقفه دار فرار سرمایه منجر به افزایش مقادیر جاری آن می‌شود که حاکی از ویژگی خودتقویت کنندگی فرار سرمایه است.

برادا، کاتن و وکسیک^۷ (۲۰۰۸) فرار سرمایه را در عین وجود بدهی‌های داخلی بررسی کرده‌اند. در این مقاله فرار سرمایه برای ۱۰ کشور مرکزی و شرقی اروپایی در دوره ۲۰۰۹-۱۹۹۶ تخمین زده شده است. نتایج حاکی از آن است که گسترش اعتبارات داخلی، یکی از منابع مهم تأمین مالی فرار سرمایه است. همچنین آزادسازی مالی از طریق افزایش اعتبارات مالی و کاهش هزینه انتقال، منجر به افزایش فرار سرمایه شده است.

کینگ، پلوسر و ربلو^۸ (۲۰۱۴) به طراحی یک مدل کسب و کار پایدار پرداخته‌اند. آن‌ها در این مقاله بر این مورد تمرکز کرده‌اند که چگونه فضای بیرونی و اثرات آن را بر روی کسب و کار مدل سازی کنند. آن‌ها این فضای بیرونی و اثرات آن را اثرات خارجی^۹ نامیدند. مطالعات آن‌ها نشان می‌دهد سه مسئله کلیدی در مدل سازی کسب و کار پایدار وجود دارد که شامل طبقه بندی آثار خارجی، شناسایی مجموعه‌ای از مدل‌ها و شناسایی رابطه متقابل بین آن‌هاست.

4. Djankov, McLiesh, & Ramalho
5. Klapper & Love
6. Yalta & Yalta
7. Brada, Kutan, & Vukšić
8. King, Plosser, Rebelo
9. Externalities

گوتودوسکا^{۱۰} (۲۰۱۷) با استفاده از آمار توصیفی و رگرسیون چندمتغیره برای ۲۸ کشور اروپایی بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶ به بررسی رشد اقتصادی و بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۷ به بررسی فضای کسب‌وکار پرداخته است. نتایج حاکی از آن است که تغییرات صعودی در فضای کسب‌وکار در اتحادیه اروپا رخ داده است. همچنین نتایج نشان می‌دهند بین رشد اقتصادی و بهبود فضای کسب‌وکار رابطه‌ای معنادار وجود دارد.

۱-۳-۲- مطالعات داخلی

طیبه و عباسلو (۲۰۰۹) به بررسی اعتبارات بانکی و سایر تعیین‌کننده‌های اقتصادی فضای کسب‌وکار پرداختند و به دنبال اثر تسهیلات بانکی به همراه سایر تعیین‌کننده‌های کلان بر بخش‌های مختلف اقتصادی در دوره ۱۳۵۰-۱۳۸۰ بودند که نتایج، زمینه‌های لازم برای تحلیل اثرات مختلف رشد تسهیلات بانکی بر توسعه فضای کسب‌وکار بخش‌های مختلف را فراهم می‌کند.

صالح‌آبادی (۲۰۰۹) به بررسی فرصت‌ها و قابلیت‌های بازار سرمایه و اثر آن بر فضای کسب‌وکار سایر بازارها پرداخته است. وی بیان می‌کند که یکی از راهکارهای بازار سرمایه، برای کمک به گسترش فضای کسب‌وکار، فراهم کردن امکانات و تسهیلات لازم برای انتشار اوراق بهادار مختلف برای تأمین مالی طرح‌هاست. توسعه ابزارهای سرمایه‌گذاری، ایجاد نهادهای لازم برای تسهیل فعالیت‌ها و عملیات بازار و نیز ایجاد بازارهای فعال و پیشرفته برای انتشار و معاملات اوراق بهادار مختلف از دیگر راهکارهای اساسی بازار سرمایه برای کمک به بهبود فضای کسب‌وکار در اقتصاد ایران است. در بین شاخص‌های ارزیابی فضای کسب‌وکار، شاخص زمان و تسهیلات آغاز یک کسب‌وکار، همچنین شاخص حمایت از سرمایه‌گذار، ارتباط تنگاتنگی با نهاد ناظر بازار سرمایه دارد.

رحمانی (۲۰۱۰) به ضرورت اصلاح و بهبود فضای کسب‌وکار پرداخته است. وی ابتدا اهمیت نظام مالی و توسعه مالی را شرح داده، سپس بازار سرمایه را توصیف کرده است. در این مقاله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر بازار سرمایه بررسی شده است که این عوامل عبارتند از: محیط قانونی، محیط اقتصادی، محیط فرهنگی و اجتماعی، فناوری اطلاعات و ارتباطات، و فناوری پرداخت و تسویه.

شهنازی و شبانی (۲۰۱۱) در مقاله خود به بررسی اثر شاخص‌های فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی ۶۸ کشور منتخب دوره ۲۰۰۶-۲۰۰۳ پرداختند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان‌دهنده ضعف در ۷ زیربخش انحلال شرکت، ثبت اموال، پرداخت مالیات، تجارت فرامرزی، اجرای قراردادهای، اخراج و استخدام نیروی کار و شروع کسب‌وکار است و اثر منفی و منطبق با مبانی نظری تئوریک بر رشد اقتصادی در نمونه موردآزمون دارد. همچنین، ضریب ۳ شاخص اخذ مجوز، حمایت از سهام‌داران خرد و اخذ اعتبار در محدوده زمانی و مکانی مورد مطالعه برخلاف مبانی تئوریک است.

حسینی و فهیمی‌فر (۲۰۱۲) در مقاله‌ای با عنوان نقش توسعه نظام مالی و بهبود فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی، با استفاده از روش داده‌های تابلویی در دوره زمانی ۲۰۰۹-۲۰۰۶ به این نتایج دست یافته‌اند که

10. Gtodowska

بهبود شرایط مالی و فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی مؤثر است، به گونه‌ای که با افزایش ۱ درصد در حجم درایی‌های بانکی و اعتبارات بانکی، به ترتیب ۰/۳۹ و ۰/۱۱ درصد به رشد اقتصادی کشورها افزوده می‌شود.

ولی بیگی و پناهی (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای به بررسی جایگاه ایران در اقتصاد جهانی در مقایسه با کشورهای منتخب (از منظر شاخص‌های توسعه انسانی، آزادی و اقتصادی فضای کسب و کار) پرداخته‌اند. با توجه به رتبه ایران و وضعیت شاخص‌ها، ایران در زمره کشورهایی با فضای کسب و کار خنثی و بازدارنده ارزیابی می‌شود و شاید کفه ترازو به سمت بازدارنده بیشتر باشد. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهند؛ مهم‌ترین عوامل مؤثر بر فضای کسب و کار کشور که باید به آن توجه جدی کرد عبارتند از: محیط سیاسی، محیط اقتصاد کلان، فرصت‌های بازار، تسهیل فرایند جذب سرمایه خارجی، کاهش رویه‌های صادرات و واردات کشور و کنترل ارزی، وضعیت بهبود سیستم مالیاتی، تأمین مالی صادرات و واردات، بازار کار و زیرساخت‌ها. به نظر می‌رسد با اصلاح ساختار اقتصادی کشور بر اساس فاکتورهای پیش‌گفته می‌توان فضای کسب و کار کشور را به سمت ایجاد فضای پیش‌برنده سوق داد.

حاجی حیدری و سید جوادین (۲۰۱۲) به بررسی توسعه و تغییر مدل کسب و کار با به‌کارگیری رویکرد پویایی سیستم‌ها پرداخته‌اند. در این بررسی امکان مدل‌سازی کسب و کار به شیوه‌های پویا و منعطف طراحی شده است. در همین راستا با استفاده از رویکرد پویایی سیستم‌ها، مدل طراحی شده و ساختار آن با نظرسنجی از خبرگان تایید شده است. نتایج نشان می‌دهد با وجود ایجاد ارزش ناشی از کاهش هزینه‌ها یا بهبود کیفیت، نحوه توزیع ارزش ایجادشده در زنجیره به عوامل متعددی چون عکس‌العمل ارکان تأثیرگذار بر سیستم و رفتار پویایی کل ارکان بستگی دارد.

منطقی و ثاقبی سعیدی (۲۰۱۳) به مدل‌سازی فضای کسب و کار پرداخته‌اند. آن‌ها بر اساس رویکردهای مختلفی که در مدل‌سازی مدل کسب و کار وجود دارد، تعاریف و مؤلفه‌های مدل کسب و کار را ارائه کرده‌اند. در این مطالعه سعی شده است تا با مروری بر مطالعات صورت‌گرفته، مهم‌ترین روش‌ها و معیارهای ارزیابی مدل کسب و کار مشخص شود. به گفته آن‌ها مدل‌های کسب و کار، نمایشی از کسب و کار در یک زمان خاص هستند. تحولات سریع در محیط اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و فناوری، منجر به پیچیده‌تر شدن محیط فعالیت سازمان‌ها و باعث شده که سازمان‌ها دیگر از ثبات برخوردار نباشند و کسب و کارها به صورتی پویا تکامل یابند.

حکمتی فرید، محمدزاده و خزائلی (۲۰۱۶) با استفاده از داده‌های تابلویی سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۳ به بررسی تأثیر شاخص‌های فضای کسب و کار و مالکیت فکری بر رشد اقتصادی کشورهای با درآمد متوسط به بالا پرداخته‌اند. بررسی نتایج نشان می‌دهد شاخص‌های فضای کسب و کار (شامل شاخص‌های اخذ مجوز، شروع به کار و اخذ تسهیلات) تأثیرگذاری مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارند. همچنین نتایج مطالعه حاکی از آن است که شاخص حقوق مالکیت فکری، شاخص‌های حکمرانی خوب (شامل کیفیت قوانین و ثبات سیاسی)، سرمایه ثابت و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نیز تأثیر مثبت و معنی‌داری بر تولید سرانه کشورهای با درآمد متوسط به بالا داشته‌اند.

علی‌زاده (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان «توسعه و بهبود فضای کسب‌وکار پیش‌نیاز جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در دستیابی به رشد اقتصادی» با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به بررسی رابطه بین بهبود فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با هدف دستیابی به رشد اقتصادی پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد رابطه مستقیم و دوسویه بین توسعه فضای کسب‌وکار و جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای دستیابی به رشد اقتصادی در ایران وجود دارد؛ بدین‌صورت که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، انتقال فناوری جدید، مدیریت و دانش روز و از همه مهم‌تر توسعه فضای کسب‌وکار را به دنبال خواهد داشت. از طرفی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران نیازمند تحقق پیش‌نیازها و الزاماتی است که بهبود و توسعه زیرساخت‌های فضای کسب‌وکار از مهم‌ترین این الزامات است.

۲- روش‌شناسی پژوهش

در این مطالعه برای بررسی تأثیر متغیرهای فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی از روش گشتاور تعمیم‌یافته استفاده شده است. در معادلاتی که در تخمین آن‌ها اثرات غیرقابل مشاهده خاص هر کشور و وجود وقفه متغیر وابسته در متغیرهای توضیحی مشکل اساسی است، از تخمین زن گشتاور تعمیم‌یافته^{۱۱} که مبتنی بر مدل‌های پویای پانلی و برآوردگری ابزاری است، استفاده اسفاده شده است (بارو و لی، ۱۹۹۶).

روابط پویا با حضور متغیرهای وابسته وقفه‌دار در میان متغیرهای توضیحی مدل‌سازی می‌شود:

$$y_{it} = \delta y_{it-1} + X'_{it} \beta + u_{it}$$

$$i = 1, \dots, N$$

$$t = 1, \dots, T$$

که در آن و اسکالر هستند. با فرض اینکه U_{it} از مدل جزء اخلاص یک‌طرفه تبعیت می‌کند، به عبارتی تنها یک عامل موجب تفاوت مقطع‌هاست و آن الگوی اثرات ثابت است، داریم:

$$U_{it} = \mu_i + V_{it}$$

که در آن μ_i و V_{it} در بین مقاطع و در هر مقطع مستقل از یکدیگرند. در این نوع مدل‌ها به دلیل حضور متغیر وابسته وقفه‌دار در میان متغیرهای توضیحی و نیز اثرات مقطعی نامتجانس بین مقاطع، مسئله خودهمبستگی آشکار می‌شود. از آنجایی که U_{it} تابعی از μ_i است، آشکار است y_{it-1} که نیز تابعی از μ_i است، بنابراین متغیر y_{it-1} به عنوان متغیری توضیحی در سمت راست معادله با جزء خطای همبسته U_{it} است و این خود سبب تورش‌دار شدن و ناسازگار بودن تخمین‌زننده حداقل مربعات معمولی^{۱۲} می‌شود. حتی اگر V_{it} به صورت سریالی همبسته نباشد، تخمین‌زننده حداقل مربعات تعمیم‌یافته^{۱۳} نیز با فرض اثرات تصادفی برای مدل داده‌های تلفیقی پویا تورش‌دار خواهد بود.

11. Generalized Method of Moments (GMM)

12. Ordinary Least Squares (OLS)

13. Generalized Least Squares (GLS)

آرلاتو و باند در سال ۱۹۹۱ فرایندی از روش گشتاورهای تعمیم‌یافته پیشنهاد دادند که کاراتر از تخمین‌زننده‌های قبلی است (ابریشمی، مهرآرا و تمدن نژاد، ۲۰۰۹).

استفاده از این روش برای تخمین مدل، مزیت‌های فراوانی دارد؛ برای مثال، لوین، لویزا، بک^{۱۴} (۲۰۰۰)، استفاده از این تخمین‌زن را برای برطرف کردن واریانس داده‌های سری زمانی بسیار مناسب می‌دانند. تخمین‌زن گشتاورهای تعمیم‌یافته با محاسبه تأثیرات ویژه فردی مشاهده‌نشده در مدل که به صورت وارد کردن متغیر وابسته با وقفه به عنوان یک متغیر توضیحی در مدل انجام می‌شود کنترل بهتری بر درون‌زایی کل متغیرهای توضیحی مدل دارد (یاوری و همکاران، ۲۰۱۰).

پس از برآورد ضرایب، لازم است از آزمون سارگان برای بررسی معتبر بودن متغیرهای ابزاری تعریف‌شده در مدل استفاده شود. در این آزمون اگر فرضیه صفر رد نشود، در آن صورت متغیرهای ابزاری تعریف‌شده در مدل معتبر است و مدل نیاز به تعریف متغیرهای ابزاری بیشتری ندارد، اما در صورت رد فرضیه صفر، متغیرهای ابزاری تعریف‌شده، ناکافی و نامناسب و لازم است متغیرهای ابزاری مناسب‌تری برای مدل تعریف شود (بالتاجی^{۱۵}، ۲۰۰۵؛ به نقل از اصغرپور، سلمانی، فشاری و دهقانی، ۲۰۱۱). به بیان دیگر فرضیه صفر همبسته‌بودن پسماندها با متغیرهای ابزاری را رد می‌کند که در این حالت هیچ‌گونه ارتباطی میان اجزای خطا و ابزارهای به کاررفته وجود ندارد.

منظور از معتبر بودن متغیرهای ابزاری این است که متغیرهای ابزاری تعریف‌شده در مدل باید همبستگی بالایی با متغیر وقفه‌دار مرتبه اول متغیر وابسته داشته باشند؛ ولی با جملات اختلال، همبستگی نداشته نباشند. افزون بر این، باید مرتبه خودرگرسیون جملات اختلال نیز آزموده شود، زیرا روش تفاضل‌گیری مرتبه اول برای حذف اثرات ثابت در صورتی مناسب است که مرتبه خودرگرسیونی جملات اختلال از مرتبه دو نباشد. به عبارتی آماره $AR(2)$ یا M_1 ، وجود همبستگی سریالی مرتبه دوم در جملات خطای تفاضلی مرتبه اول را آزمون می‌کند. عدم رد فرضیه صفر در آزمون، شواهدی را دال بر فرض عدم همبستگی سریالی فراهم می‌کند. اگر همبستگی سریالی مرتبه دوم در جملات خطا از معادله تفاضلی مرتبه اول وجود نداشته باشد، تخمین‌زننده گشتاورهای تعمیم‌یافته سازگار است.

۲-۱- معرفی مدل تحقیق

بر اساس مبانی نظری و مطالعات تجربی انجام‌شده، مدل داده‌های تابلویی پویا برای بررسی اثرگذاری متغیرهای فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی در کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا (منا)^{۱۶} استفاده می‌شود.

14. Levin, Loayza & Beck

15. Baltagi

۱۶. اردن، الجزایر، ایران، بحرین، ترکیه، تونس، مصر، عربستان، کویت، عمان، لبنان، مالت و مراکش. به دلیل وجود داده برای این کشورها، بررسی‌ها بر روی این کشورها صورت گرفته است.

$$GDP_{it} = \alpha + \beta_1 GDP_{it-1} + \beta_2 PEC_{it} + \beta_3 PRP_{it} + \beta_4 SIPI_{it} + \beta_5 CRP_{it} + \beta_6 CSB_{it} + \beta_7 ES_{it} + \beta_8 PSB_{it} + \beta_9 TAB_{it} + \varepsilon$$

که در معادله فوق، GDP: رشد اقتصادی؛ a: عرض از مبدأ، PEC: بستن قرارداد، PRP: ثبت دارایی، SIPI: قدرت حفظ و حمایت سرمایه‌گذار، CRP: هزینه ثبت دارایی، CSB: هزینه شروع کسب‌وکار، CES: اجرای قرارداد، PSB: مراحل شروع به کار و TAB: تجارت خارجی و جزء اخلاص است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود معادله مزبور در فرم معادلات پویا تصریح شده است؛ بنابراین در فرایند برآورد ضرایب باید این مهم در نظر گرفته شود. وجود وقفه متغیر وابسته در مدل در نظر گرفته شده، باعث می‌شود رشد اقتصادی کشورها در بلندمدت مدنظر قرار گیرد. داده‌ها از سایت بانک جهانی^{۱۷} و سایت فضای کسب‌وکار^{۱۸} استخراج شده است.

مؤسسه DB^{۱۹} با استناد به ۱۰ شاخص کمی که ۱۰ مرحله از عمر یک کسب‌وکار را از زمان شکل‌گیری تا انحلال آن دربر می‌گیرد، درباره میزان مناسب بودن محیط اقتصادی کشور برای انجام فعالیت اقتصادی قضاوت می‌کند. بر این اساس شاخص فضای کسب‌وکار موارد زیر است که به اختصار توضیح داده می‌شود.

شروع کسب‌وکار: فرایند ثبت شرکت را از نظر تعداد مراحل، مدت زمان مورد نیاز و هزینه صرف شده برای آغاز فعالیت در نظر می‌گیرد. آسان‌سازی شرایط شروع کسب‌وکار از جمله اولین مراحل است که برای بهبود فضای کسب‌وکار مورد توجه است، زیرا در صورتی که راه‌اندازی کسب‌وکار آسان باشد، بنگاه‌های بیشتری تأسیس می‌شوند.

قدرت حفظ و حمایت از سرمایه‌گذاران: در این شاخص بررسی می‌شود که صاحبان سرمایه تا چه اندازه مورد حمایت نهادهای قانونی و رسمی هستند، به‌ویژه در معاملاتی که در آن‌ها منافع مدیران با منافع شرکت یا منافع دولت در تعارض است.

۲-۲- ثبت دارایی شرکت: تعداد مراحل، مدت زمان و هزینه

تجارت خارجی: تعداد مراحل، تعداد امضا، تعداد اسناد و تعداد روز برای صادرات، میزان تعرفه‌ها و عوارض و همچنین تعداد مراحل، تعداد امضا، تعداد اسناد و تعداد روز برای واردات و میزان تعرفه‌ها و عوارض را می‌سنجد.

الزام‌آور بودن قراردادها: زمان و هزینه لازم برای اعلام ورشکستگی و چگونگی توزیع دارایی‌های شرکت ورشکسته میان طلبکاران را بررسی می‌کند.

ثبت مالکیت: فرایند لازم برای ثبت دارایی در دفتر اسناد رسمی است. تعداد مراحل، مدت زمان و هزینه‌های مترتب بر ثبت مالکیت در دفاتر اسناد رسمی سنجیده می‌شود.

17. WDI

18. World Bank Doing Business, the International Bank for Reconstruction and Development, www.doingbusiness.org/economyrankings

19. Doing Business

جدول ۱. نتایج برآورد مدل به روش گشتاور تعمیم یافته متغیر وابسته رشد اقتصادی

نام متغیرها	ضریب	آماره Z ^{۱۹}	ارزش احتمال
C	-۲/۶۸	-۱/۵۳	۰/۱۲
PEC	-۰/۱۶	-۲/۴۶	۰/۰۱۴
PRP	-۰/۱۳	-۲/۱۱	۰/۰۳۵
CES	-۰/۱۲	-۱/۵۴	۰/۱۲
CSB	-۰/۰۴۷	-۱/۹۶	۰/۰۵
ESSI	۰/۰۴۸	۴/۷۷	۰/۰۰۰
CLRI	-۰/۱۵	-۳/۲۰	۰/۰۰۱
TAB	۰/۱۰	۴/۰۵	۰/۰۰۰
GDP(-۱)	۰/۶۹	۱/۶۳	۰/۱۰
آماره wald	۸۵۹/۲۷		۰/۰۰۰
آماره سارگان	۳/۹۴		۰/۶۸
آماره AR۲	-۰/۶۳		۰/۵۲

منبع: یافته‌های تحقیق

۳- یافته‌های پژوهش

در این مطالعه به بررسی تأثیر مؤلفه‌های فضای کسب و کار بر رشد اقتصادی کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا (منا) با استفاده از رهیافت گشتاور تعمیم یافته در دوره ۲۰۱۳-۲۰۰۵ پرداخته شده است که در **جدول شماره ۱** نتایج به دست آمده از مدل فوق گزارش می‌شود.

بر اساس نتایج به دست آمده، می‌توان بیان کرد وقفه متغیر وابسته تأثیر مثبت و معنی دار دارد و بیانگر این است که مدل رشد مورد استفاده و بحث همگرایی اقتصادی برای کشورهای منطقه منا اعتبار دارد و تأیید کننده مدل استفاده شده در مطالعه است^{۲۰}.

بر اساس **جدول شماره ۱**، نتایج آماره آزمون سارگان بر ردنشدن فرضیه صفر و معتبر بودن متغیرهای ابزاری تعریف شده دلالت دارد؛ بنابراین، مدل نیازی به متغیرهای ابزاری دیگر ندارد. به طوری که بین متغیرهای ابزاری تعریف شده و اثرات ثابت یا انفرادی کشورها هیچ گونه همبستگی وجود ندارد. به عبارت دیگر آماره آزمون سارگان در مدل‌ها، استفاده از متغیرهای ابزاری برای کنترل همبستگی بین متغیرهای توضیحی و جملات

۲۰. سطح معنی داری در این مطالعه به صورت ۵ درصد، ۱ درصد و ۱۰ درصد در نظر گرفته شده است.

اختلال را تأیید می‌کند. در ادامه به منظور آزمون فرضیه خودهمبستگی جملات اختلال، از آماره آزمون آرلانو و باند استفاده شده است. ملاحظه می‌شود که فرضیه صفر مبنی بر نبود خودهمبستگی در جملات اختلال تفاضل‌گیری شده، رد نشده و بنابراین روش آرلانو و باند روشی مناسب برای برآورد پارامترهای مدل و حذف اثرات ثابت است. به بیان دیگر با یک مرتبه تفاضل‌گیری از جملات اختلال، همبستگی سریالی بین اجزای جملات اختلال رفع شده و جملات اختلال تفاضل‌گیری شده خودهمبستگی مرتبه اول و دوم ندارند. همچنین بر اساس نتایج آزمون والد، فرضیه صفر مبنی بر بی‌معنی بودن تمامی ضرایب در مدل‌ها رد می‌شود.

با توجه به اینکه برخی از متغیرها تأثیر معنی‌داری بر مدل نداشته‌اند^{۲۱}، از مدل حذف شده تا مدل بهتر شود. متغیر وجود قوانین و مقررات دست‌وپاگیر موجب دلسردی فعالان اقتصادی و قدم‌گذاشتن در مسیرهای نادرست برای اخذ مجوز می‌شود؛ بنابراین سهولت در اخذ مجوز می‌تواند ورود به فضای کسب‌وکار را آسان و به گسترش بخش رسمی اقتصاد کمک کند. وجود بحران‌های اقتصادی، شوک‌ها، افزایش هزینه‌های بنگاه و ناکارآمدی قوانین و مقررات موجب ورشکستگی بنگاه‌ها و ناتوانی در پرداخت بدهی‌های آنان می‌شود. در کشورهایی با قوانین سخت و پیچیده، عامل بازدارنده قوی برای سرمایه‌گذاران وجود دارد.

متغیر تجارت، اثر مثبت، تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارد و با افزایش میزان تجارت در کشورهای موردنظر، رشد اقتصادی این کشورها افزایش می‌یابد؛ یعنی به ازای افزایش یک واحد تجارت، رشد اقتصادی به اندازه ۰/۱ واحد افزایش خواهد یافت.

متغیر سهولت دادخواست سهام‌داران تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارد. طوری که به ازای افزایش یک واحد در این شاخص، رشد اقتصادی به اندازه ۰/۰۴۸ واحد افزایش خواهد یافت.

همچنین متغیرهایی مانند مراحل شروع کسب‌وکار، اجرای قرارداد، حمایت از سرمایه‌گذار و ثبت اموال (دارایی) به دلیل بی‌معنی بودن، از مدل حذف شده است. از بین متغیرهای فضای کسب‌وکار، بیشترین تأثیر را متغیرهای قراردادبستن و ثبت دارایی که تأثیر مثبت، معنی‌دار و بیشترین تأثیر را بر رشد اقتصادی دارند، به متغیرهای مهم شناخته شده است.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه بهبود محیط کسب‌وکار موجبات رشد اقتصادی را فراهم می‌آورد، هدف این پژوهش بررسی اثر شاخص‌های فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی کشورهای منطقه منا بود. نتایج تحقیق حاکی از وجود رابطه مثبت میان رشد اقتصادی و شاخص‌های اجرای قرارداد، سهولت دادخواست سهام‌داران، ثبت اموال، حمایت از سرمایه‌گذاران خرد، پرداخت مالیات و بهره‌وری نیروی کار و سرمایه است؛ یعنی هرچه دادخواست سهام‌داران به سهولت انجام پذیرد، فضای کسب‌وکار بهبود یافته و در نتیجه تأثیر مثبت بر رشد اقتصادی خواهد داشت. هرچه حمایت از سرمایه‌گذاران بیشتر باشد، شاخص‌های فضای کسب‌وکار بهتر

۲۱. با استفاده از آزمون خطای تصریح مدل و آزمون معنی‌داری کل رگرسیون، برخی از متغیرها از مدل حذف شده‌اند.

شده و در نتیجه رشد اقتصادی افزایش خواهد یافت. هرچه بهره‌وری نیروی کار و سرمایه بیشتر باشد، رشد اقتصادی بیشتر خواهد شد. همچنین شاخص‌های هزینه شروع کسب‌وکار، مراحل ثبت دارایی‌ها، قوانین و مقررات و مراحل اجرای قرارداد رابطه منفی با رشد اقتصادی در کشورهای مورد بررسی دارند. بر اساس نتایج پژوهش از میان شاخص‌های فضای کسب‌وکار، شاخص حمایت از سرمایه‌گذاران، هزینه ثبت دارایی و هزینه شروع کسب‌وکار به دلیل معنی‌دار نبودن از مدل حذف شده‌اند.

با توجه به اینکه بهبود فضای کسب‌وکار نقشی اساسی در افزایش رشد اقتصادی کشورها ایفا می‌کند، توصیه‌هایی سیاستی برای بهبود شرایط کسب‌وکار ارائه می‌شود: آسان‌تر کردن مراحل اخذ مجوز؛ تسریع در تأمین مالی طرح‌ها؛ ساماندهی نظام جامع اطلاعاتی؛ کاهش مراحل اداری و زمان برای اجرای تعرفه‌های گمرکی؛ ساده‌سازی قوانین و مقررات.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

این مقاله مستخرج از طرحی است که با حمایت مالی دانشگاه پیام نور با عنوان «بررسی تأثیر بهبود فضای کسب‌وکار بر رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه: رهیافت گشتاور تعمیم‌یافته» به تصویب رسیده است.

تعارض منافع

بنا به اظهار نویسندگان، در این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

References

- Abrishami, H., Mehrara, M., & Tamadonnejad, A. (2009). [Study of the relationship between foreign trade and economic growth in developing countries: Generalized torque approach (Persian)]. *Journal of Science and Development*, 16(26), 45-62.
- Alizadeh, N. (2016). [Developing and improving the business environment is a prerequisite for attracting foreign direct investment to achieve economic growth (Persian)]. *Economic Journal*, 16(7-8), 33-81.
- Anos Casero, P., & Varoudakis, A. (2004). *Growth, private investment, and the cost of doing business in Tunisia: A comparative perspective*. Washington: The World Bank.
- Asgharpur, H., Salmani, B., Feshari, M., & Dehghani, A. (2011). [The effect of administrative corruption on the gross national saving in MENA Countries (dynamic panel data approach) (Persian)]. *Journal of Eye Movement Research*, 1(3), 99-121.
- Bakhtari, S., & Shayesteh, A. (2012). [An assessment of business environment improvement on economic growth in selected countries with emphasis on Iran (Persian)]. *Eghtesad-e Mali*, 6(19), 175-204.
- Barro, R. J., & Lee, J. W. (1996). International measures of schooling years and schooling quality. *The American Economic Review*, 86(2), 218-23.
- Boroomand, Sh. (2008). [*Economic security in Iran and several selected countries (Comparative study)* (Persian)]. Tehran: Islamic Consultative Research Center.
- Brada, J. C., Kutan, A. M., & Vukšić, G. (2008). *Estimates and causes of capital flight from central and east european countries*. Arlington, Virginia: Emerging Markets Group.
- Djankov, S., McLiesh, C., & Ramalho, R. (2006). Regulation and growth. *Economics Letters*, 92(3), 395-401. [DOI:10.1016/j.econlet.2006.03.021]
- Głodowska, A. (2017). Business environment and economic growth in the European Union Countries: What can Be explained for the convergence? *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 5(4), 189-204.
- Haji Heidari, N., & Seyed Javadin, S. R. (2012). [Development and manipulation of business models using system dynamics approach (Persian)]. *Information Management Association*, 6(21), 1-18.
- Hekmati Farid, S., Mohamad Zadeh, Y., & Khazali, D. (2016). [The impact of business regulatory reforms and intellectual property rights on economic growth in upper middle income countries (Persian)]. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 6(22), 119-30.
- Hosseini, M., & Fahimifar, F. (2012). [*The role of developing the financial system and improving the business environment on economic growth* (Persian)]. Paper presented at The Fourth International Conference on the Development of the Financing System in Iran, Tehran, Iran, 20 February 2012.
- King, R. G., Plosser, C. I., & Rebelo, S. T. (2014). Production, growth and business cycles: I. The basic neoclassical model. *Journal of Monetary Economics*. *Journal of Monetary Economics*, 21(2), 195-232. [DOI:10.1016/0304-3932(88)90030-X]
- Kisunko, G., Brunetti, A., & Weder, B. (1999). *Institutional obstacles to doing business: Region-by-region results from a world-wide survey of the private sector*. Washington: The World Bank.
- Klapper, L., & Inessa, L. (2012). *the impact of business environment reforms on new firm registration*. Washington: The World Bank. [DOI:10.1596/1813-9450-5493]
- Levin, R., Loayza, N., & Beck, T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of Monetary Economics* 46 (2000) 31-77.

- Maderi, A., & Ghodjani, A. (2008). [Measuring and improving the business environment (Persian)]. Tehran: Academic Center for Education, Culture and Research.
- Manteghi, M., & Saghebi Saeedi, F. (2013). [Business models, foundations, evaluation, innovation (Persian)]. *Roshd-e-Fanavari*, 9(35), 39-51.
- Rahmani, A. (2010). [Market, the need for improving and improving the business environment (Persian)]. *Journal of Monetary & Banking Research*, 1(1), 145-75.
- Renani, M., Dallali Isfahani, R., & Hossein Samadi, A. (2009). [Property rights and economic growth: An endogenous growth mod (Persian)]. *Journal of Economic Research*, 43(4), 175-206.
- Salari, A. (2011). [The impact of the tax system on the business space (Persian)]. *Economic Journal*, 11(9), 111-30.
- Saleh Abadi, A. (2009). [The role of capital market in improving the business environment of Iran (Persian)]. *Journal of Monetary & Banking Research*, 1(1), 101-21.
- Shahnazi, R., & Dehghan Shabani, Z. (2011). [Investigating the impact of business space on economic growth in selected countries (Persian)]. *Economics Research*. 11(42), 161-85.
- Tabnak. (2014). [Report of World Bank business (Persian)]. Retrieved from: <https://www.tabnak.ir/fa/news0>
- Tari, F., & Alavimanes, S. M. (2001). [Improving business space in the fifth development plan (Persian)]. *Majlis & Rahbord*, 18(67), 47-89.
- Teibi, K., & Abaslou, Y. (2009). [Bank credits and other determinants of the economy of business space in Iran (Persian)]. *Monetary & Banking Research*, 1(22), 57-78.
- Vali Beigi, H., & Panahi, R. (2010). [The position of Iran in the global economy and in comparison with the selected countries (from the perspective of human development indicators, economic freedom and business space) (Persian)]. *Institute for Trade Studies and Research*, 8(43), 27-42.
- Yalta, A. Y., & Yalta, A. T. (2012). Does financial liberalization decrease capital flight? A panel causality analysis. *International Review of Economics & Finance*, 22(1), 92-100. [DOI:10.1016/j.iref.2011.09.003]
- Yavari, K., Reza Gholizadeh, M., Aghaei, M., & Mostafavi, M. H. (2010). [The effect of tourism on economic growth: The case of OIC member countries (Persian)]. *Journal of Economic Research*, 45(2), 200-19.

This Page Intentionally Left Blank